

Eilert Sundt og sannheten

Eilert Sundt and Truth

Raino Malnes

Professor, Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo

raino.malnes@stv.uio.no

I

Eilert Sundt lodder dypt og favner vidt. På den ene siden vil han til bunns i det indre livet til menneskene han studerer. Han vil finne ut hvordan det er å være fant, eller være ung og full av seksuelt begjær. Om fantene sier han at de er «et mystisk folk», og for å forstå dem er det ikke nok å utspørre dem; man må få dem til å «indlade sig med spørgeren» (Sundt 1974 [1852]:22–21). Når han studerer ungdommelig seksuelliv, beskriver han friere og forførere i så stor detalj at beskrivelsen nærmer seg det biografiske. Om det ikke er dybdepsykologi han holder på med, så er det i alle fall dybdesosiologi.

På den andre siden leter Sundt etter mønstre i den sosiale virkeligheten. Han lager statistikk på grunnlag av informasjon om særskilte egenskaper ved mange mennesker. Dette er arbeid som gjør ham særlig glad. Han ser tilbake på en undersøkelse av «fattigforholdene i Christiania» som en «statistisk nydelse»: «Jeg har været som i mit element» (Sundt 1978 [1870]:175–176).

Jeg skal se nærmere på studien av norske menns omgang med alkohol – *Om ædrueligheds-tilstanden i Norge* (Sundt 1976b [1859]). For å gjennomføre den, engasjerer han informanter. Han henvender seg til folkeskolelærere, som antagelig får med seg mye av det som skjer i skolekretsen. De blir bedt om å gjenkalle sine inntrykk «med en tællende og beregnende opmerksomhed», for slik å «ordne til et hele den store mængde af erfaringer» de har høstet (Sundt 1976b [1859]:232). Det informantene rapporterer fra hver sin kant, ordner Sundt i sin tur til et enda større hele.

I innledningen til boken om «ædrueligheds-tilstanden» møter vi Sundt i en tilstand som ligner andektighet. Over 2000 lærere har fylt ut et skjema og gitt ham del i det de vet om «gifte mænd og enkemænd i distriktet»: hvor mange som er edruelige, og hvor mange som ikke er det. Den siste kategorien deler seg i to: de «forfaldne», som konstant drikker for mye, og de «ikke-sikre», som beruser seg nå og da. Den store datamengden – den består av informasjon om over 180 000 menn – beveger Sundt. «Det er med en følelse af ærbødighed, at jeg skrider til behandlingen af dette store tal. I dette tal ligger en tusindste-

mig dom over en nation» (ibid.:9). Og dommen lyder: «Omtrent 33 procent ikke-sikre, 3,8 eller henved 4 procent forfaldne!» (ibid.:10).

Men ikke før har Sundt, med ærefrykt i stemmen, sagt hva dataene forteller om den mannlige befolkningen i Norge, så får pipen en annen lyd. Høystemtheten viker for usikkerhet. «Men hvad der for det første må være os mest om at gjøre, det er at komme efter, om det angivne forhold også er det rette eller stemmer med virkeligheden» (ibid.). Heller enn å gå i gang med den utførlige presentasjonen av de statistiske funnene, spør han om funnene er til å stole på. Er det samsvar mellom bildet som avtegner seg i datamaterialet og virkeligheten? Stemmer statistikken med det faktiske mønsteret i bruk og misbruk av alkohol i Norge? Er det sant at en tredjedel av norske menn innimellom drikker for mye, og at nesten fire prosent gjør det til stadighet?

2

Sannhet er en egenskap som innholdet i beskrivende utsagn har, når beskrivelsen svarer til det beskrevne fenomenet. Den slags utsagn går ut på at et eller annet er tilfellet, og hvis det som sies å være tilfellet, *er* tilfellet, er utsagnet sant; ellers er det usant. At noe er tilfellet, innebærer gjerne at det er et faktum, en realitet, noe som virkelig finnes eller har funnes. (Jeg sier «gjerne», fordi noe av det som er tilfellet, for eksempel at $2+3=5$, ikke er fakta i vanlig forstand.) Et faktum er leverandør av sannhet til et utsagn. Utsagnet er sant i og med at virkeligheten gjør det sant. For eksempel er det sant at folk har fryktet nøkken, fordi frykten har funnes, men det er usant at nøkken lurer i dype tjern, for selve skapningen er ingen realitet.

Veien til sannhet går gjennom belegg. Denne formuleringen er strengt tatt for freidig. La oss heller si at håpet om å danne seg en sann oppfatning, når man undres på et eller annet, bunner i det man måtte ha av belegg, det vil si informasjon som taler for å tro det ene eller det andre. De ytre sansene – synet, hørselen og så videre – forsyner oss med masse talende informasjon, og i tillegg kommer den indre sansen: evnen til å følge med på det som skjer i ens eget sinn. Den er ingen kuriositet, men en krumtapp i hermeneutisk analyse, for når man spør seg hva andre mennesker mener med det de sier og gjør, bruker man ofte sitt eget mentale liv som prototyp. Mer enn dette – talende perseptuelt og introspektivt belegg – står neppe til rådighet for oss, når vi er ute etter sannheten om naturlige og sosiale fenomener.

Uten belegg famler vi i blinde; med belegg har vi noe å gå etter. Sundt har, som sagt, mye å gå etter når han skal kartlegge edrueligheten og drikkfeldigheten i Norge: over 2000 utfylte skjemaer. Men han utelukker ikke at noen, kanskje mange, av skjemaene rommer feilaktig informasjon. «Med hvad tryghed tør vi stole på disse tal?», spør han (Sundt 1976b [1859]:14). Som vi skal se, er han dels bekymringsfull, dels fortrøstningsfull.

3

Sundt venter at datamaterialet han har samlet og analysert, vil vekke skepsis når de statistiske funnene blir kjent blant folk. Den som «agte[r] på forholdstallene for et eller andet distrikt og sammenligne[r] dette med andre, vil ... måske finde opgaverne lidet stem-

mende med, hvad han før monne have tænkt sig om tilstanden i de samme distrikter» (ibid.). Statistikken over edruelighet og fylleri vil antagelig «give mungen en anledning til tvivl» (ibid.). Dette gjør Sundt bekymringsfull. Er bekymringen på sin plass? Mister de statistiske anslagene troverdighet, i og med at noen trekker dem i tvil?

Kall det som eventuelt skaper tvil om et anslag – det en person «før monne have tænkt sig om tilstanden» – hennes *formening* om hva som er tilfellet. Folks formening er det de tror om forekomsten av edruelighet og drikkfeldighet forut for møtet med tallene Sundt presenterer. Han forutser at tallene kommer til å overraske noen hver, og spørsmålet er: hva så? Er dette noe å bry seg om? Rokker det ved påliteligheten til statistikken? Er formeninger annet enn grunnløs forutinntatthet – uttrykk for irrasjonalitet, utslag av trangen til å ha en oppfatning om mangt og mye, også det man mangler belegg for å tro noe som helst om?

Nå er ikke Sundt bare bekymret for holdningen hans funn vil bli møtt med. Han forestiller seg at noen av funnene tar seg godt ut i manges øyne, fordi de stadfester det mange tror fra før. Hvis dette skjer, er det – mener han – egnet til å gi statistikken troverdighet. Som eksempel på et funn som trolig harmonerer med en vanlig formening, nevner han tendensen til at andelen drikkfeldige innenfor et distrikt er omtrent den samme overalt, uansett hvilken landsdel distriktet hører til, iallfall utenom byene. Det er «en påfaldende jevnhet i tallene, så man må si, at uligheten mellom bygdelagene ikke viser sig anderledes, end man (dersom man ikke ved særskilt bekjentskab er overbevist om det modsatte) meget vel på forhånd kan tænke sig den ligedan i virkeligheden» (ibid.:14). Sundt er fortrøstningsfull på dette punktet, men vi kan stille det samme spørsmålet om denne betraktningen som vi stilte om bekymringen for statistikkens pålitelighet: Er den på sin plass? Spiller det noen rolle om forholdet mellom formening og statistikk er harmonisk eller ikke? Har det noe å si for påliteligheten av statistiske funn om de sammenfaller med, eller avviker fra, det folk tror på forhånd?

Det er nærliggende å svare kontant nei. Sundt har undersøkt et stykke virkelighet som ikke var kjent fra før. Kan formeninger om denne virkeligheten være en prøve på påliteligheten til undersøkelsen – en slags fasit som det Sundt kom frem til, skulle måles mot? Er formeningene noe annet enn uvitenhet som så å si brysker seg? Det kontante svaret (og de retoriske spørsmålene) står og faller med den forutsetningen at det Sundt undersøkte, ikke var kjent fra før – at ingen på forhånd visste hvor vanlig edruelighet og drikkfeldighet var i Norge.

La oss skjelne mellom (A) formening om den allmenne tilstanden i Norge, og (B) formening om hvordan det er stelt i det eller det distriktet. Vi begynner med Sundts fortrøstning. Den bygger på en formening av (A)-slaget: at andelen drikkfeldige er omtrent like stor i alle landlige distrikter, uansett landsdel. Før Sundts tall forelå, var formening av (A)-slaget lite eller ingenting verdt. Den slags formening dreier seg om en kolossal samling fakta. Ingen kan gjøre seg kjent med disse faktaene uten å gå til verks slik Sundt gjorde. Han er den første som skaffer til veie belegg for å tro noe som helst om det landsomfattende mønsteret i norske menns omgang med alkohol. Prøven på hvor godt hans tall treffer dette aspektet ved virkeligheten, kan ikke være folks formening om hva som er tilfellet, for den er gjettverk. Altså bør ikke Sundt være fortrøstningsfull på vegne av statistikken, av den grunn at tilstanden som avtegner seg i landet som helhet, «ikke viser sig anderledes, end man ... meget vel på forhånd kan tænke sig den i virkeligheden».

Hva med hans bekymring for påliteligheten til statistikk som ikke stemmer med folks formening? Den knytter seg til en formening av (B)-slaget. Sundt venter, som vi husker, at noen stiller seg tvilende til tall som gjelder spesifikke distrikter. (B)-formening behøver ikke være gjettverk. Det en person på forhånd tror om tilstanden i et bestemt distrikt, kan det være noe i. Det går an å gjøre seg fortrolig med tilstanden i distriktet man hører til ved simpelthen å bo og ferdes der. Det er nettopp den slags fortrolighet Sundt går ut fra at folkeskolelærere har. Det er den som gjør dem egnet til å være informanter. Men de er neppe alene om å kjenne distriktet de hører til. Hvis en folkeskolelærer er kjent med drikkfeligheten i den stedlige befolkningen, kan også andre som bor på stedet være det. Altså er det ingenting i veien for at folk som stusser over tall Sundt legger frem – som ikke gjenkjenner bygden sin i Sundts fremstilling – har grunn til å tvile på tallene for denne bygden.

Dette vil ikke uten videre si at Sundts bekymringen er berettiget. Anta at noen tviler på bildet han tegner av distriktet hun hører til. Tallene Sundt har fått fra sin informant, stemmer ikke med hennes inntrykk av hvordan det står til på stedet. Vi har å gjøre med uenighet mellom to personer som antagelig er like godt kjent med tilstanden, og like godt rustet til å gjøre et overslag over den. Folkeskolelæreren, som er Sundts informant, og tvi-leren – lærerens sambygding – står på samme fot, epistemisk sett. Bør Sundt være bekymret for påliteligheten til informasjonen han har fått fra læreren, når en sambygding bestri-der den? Innebærer den andres overslag at lærerens overslag er mindre pålitelig enn det ville vært, hvis uenigheten ikke hadde forekommet? Bare hvis læreren hadde hatt grunn til å revidere sitt overslag, dersom han hadde blitt kjent med sambygdingens før han fylte ut skjemaet og sendte det til Sundt.

Allment er saken slik: Noen, P, tror at et eller annet, X, er tilfellet, på grunnlag av et visst belegg, B, og så får hun vite at en annen, Q, har den motsatte oppfatningen. Ved tidspunkt T_1 danner P seg en uimotsagt oppfatning, og ved tidspunkt T_2 blir oppfatningen bestridt. Er Ps epistemiske stilling annerledes ved T_2 enn den var ved T_1 ? Har hun fått belegg hun ikke hadde tidligere? Får hun nytt belegg i og med at hun blir oppmerksom på hva Q tror?

Å tro at X er tilfellet, slik P gjør ved T_1 , er blant annet å gå ut fra at alle som har den mot-satte oppfatningen, tar feil. Men la oss si at P ikke er sikker. Hun *heller til å tro* at X er tilfellet, men ser ikke bort fra at hun tar feil. Slik er veldig mange oppfatninger. Man utelukker ikke helt og holdent den muligheten at ting er annerledes enn man har belegg for å tro. Belegget man bygger på er godt, men ikke godt nok til å fjerne all tvil. Når P får vite hva Q tror, får hun ikke nytt belegg, men usikkerheten hun hadde på forhånd, får noe å styrke seg på. Vil det si at hun ikke bør feste like stor lit til det hun tror ved T_2 som hun gjorde ved T_1 ? Bør hun kanskje melde pass og innta en agnostisk holdning, iallfall inntil videre?

Det som skjer på T_2 , når P får vite om Qs oppfatning, er noe av et sammentreff. Det kunne lett ha gått P hus forbi at noen har en annen oppfatning enn henne. Historien kunne tatt en vending som gjorde at hendelsen vi snakker om, aldri fant sted. En banal ulykke ville vært tilstrekkelig til å forhindre at Q levde lenge nok til å tenke over om X er tilfellet eller ikke. Et sammentreff skal vel ikke ha noe å si for hva man har grunn til å tro? Dessuten har P allerede, ved T_1 , kommet til at det meste taler for at X er tilfellet, og at den motsatte oppfatningen har mindre for seg. Uansett hvor mye det plager henne, at oppfatningen hun har *kan være* usann, så bør det vel ikke plage henne mer på grunn av at Q har en oppfatning som, slik P ser det, *er* usann? Men det faktum at Q, som er hennes like i epistemisk hense-

ende, har dannet seg en annen oppfatning, gir så å si bevisstheten om at hun er feilbarlig, et ansikt. Har det ingenting å si? Dette er et uløst problem i kunnskapsteorien (se f. eks. Feldman & Warfield 2010).

Tilbake til Sundt og hans informant: Burde informanten – folkeskolelæreren – revidert sitt overslag over edrueighet og drikkfeldighet, hvis han hadde fått vite at en sambygding har et annet inntrykk av tilstanden i distriktet? Det er verken opplagt eller utelukket at han burde gjort det. Derfor er det ikke godt å si om det er på sin plass at Sundt bekymrer seg for at påliteligheten av statistiske funn harmonerer dårlig med formening av (B)-slaget.

4

La oss si at det statistikken forteller om distriktet jeg hører til, svarer til min formening om dette distriktet. Jeg har en (B)-formening som harmonerer godt med et statistisk funn. Dette gir meg selvsagt ingen grunn til å tvile på statistikken. Tvert imot, mener Sundt, og ikke nok med det: Jeg har grunn til å stole på både det statistikken forteller om distriktet jeg hører til, og det den forteller om andre distrikter. Hvorfor skulle feil som ikke forekommer i informasjonen om mitt distrikt, forekomme i informasjon om andre distrikter? Siden jeg har erfart at en av Sundts informanter er pålitelig, kan jeg gå ut fra at alle er det. Slik lyder argumentet i hans formulering:

At tal-oppgaverne i nogle stykker stemme med vor tidligere almindelige kundskap om og opfattelse af folkelivet, det vidner om, at der er så at sige fornuft i tallene, så de ialfald ikke ere aldeles uefterrettelige, og dette giver formodning om, at de kanske kunne være at stole på også i sådanne enkeltheder, hvor vi ikke kunne øine nogen samstemmighed med virkeligheden, ja hvor vi måske endog kunne have været tilbøielig til at tænke os tilstanden i virkeligheden anderledes, end tal-opgaverne beskrive dem. (Sundt 1976b [1859]:67)

Om ikke dette er en resolutt slutning fra pålitelighet ett sted til pålitelighet overalt, så er det et hint om at slutningen har noe for seg. Den bygger på den antagelsen at villfarelse som kan tenkes å ramme én informant og føre ham på villspor, vil ramme alle informanter, hvis den rammer noen i det hele tatt. I så fall gir hvert tilfelle av statistikk som virker tilforlættelig, grunn til å anta at ingen informant er villfaren, og at statistikken i det store og hele stemmer overens med virkeligheten.

Men antagelsen er altfor sterk – like sterk, og like uforsvarlig som, la oss si, den antagelsen at man aldri vil falle gjennom isen, fordi man har gått på den én gang uten å falle gjennom. Selvsagt kan bære galt av sted i ett tilfelle, selv om det går bra i et annet. Omstendighetene behøver ikke være like gunstige i de to tilfellene. Sundt nevner selv en skadelig omstendighet som kan å være til stede når en informant gjør et overslag over edrueighet og drikkfeldighet, men ikke behøver å være det.

Men her kan atter gjøres sådan indvending mod tallenes troværdighed: om et skjøn i sager som denne falder for mildt eller for strængt ud, det afhænger ikke alene af den skjønnende persons tilbøielighed til mild eller stræng dom, men også af den herskende tænke måde blandt hans omgivelser, som han ubevidst påvirkes af, og det er tænkeligt, at netop i egne hvor der hersker meget slappe begreper om mådehold i drik, og hvor der da også i virkeligheden drikkes meget stærkt, der kunne 100 almueskolelærere

fremstille tilstanden som tålelig, ja fortræffelig, fordi de i det hele taget stå så omtrent på samme dannelses-trin som disse, ... Denne tankegang går ud på ikke mindre end dette, at jo bedre tilstanden monne være, desto slættere bliver den kanskje fremstillet. ... [D]et er muligt, at de [disse lister og tabeller] ikke alene føre til sandheden, men at de føre lige bort fra den, omtrent som om magnet-nålen dreiede sig rundt og viste syd der, hvor den skulde vise nord. (Ibid.:20–21)

Informantens syn på hvor grensen mellom edrueighet og drikkfeldighet går, kan ta farge av den alminnelige holdningen i distriktet han hører til. Jo mer restriktiv holdningen er, desto nærmere totalavhold vil ventelig informanten sette grensen for hvor mye en mann kan drikke og likevel være å anse som edrueig. Det omvendte gjelder også: Jo mer liberal den alminnelige holdningen er, desto lengre fra totalavhold setter han sannsynligvis grensen. Klassifisering *kan* med andre ord bli tendensiøs, og om den blir det eller ikke, kommer an på omstendighetene. I et distrikt der avholdssaken står sterkt, vil tendensen være overrapportering av drikkfeldighet; i et distrikt der avholdssaken står svakt, vil tendensen være underrapportering; ellers vil det ikke være noen tendens av noe slag. Dette illustrerer det uholdbare i antagelsen som motiverer slutningen fra pålitelighet ett sted til pålitelighet overalt.

Det er likevel hold i en annen, mindre sveipende slutning fra pålitelighet ett sted til pålitelighet overalt. Anta at avholdssaken står svakt i et bestemt distrikt. I så fall vil ventelig andelen av menn i kategoriene «forfallen» og «ikke-sikker» være lav i dette distriktet. Anta at det motsatte faktisk forekommer: En stor andel menn er plassert i disse kategoriene. Dette – kombinasjonen av liberal holdning til alkohol i et distrikt og en informant som rapporterer om mange drikkfeldige – forekommer i visse distrikter, sier Sundt. I lys av dette avviser han det argumentet at liberalitet kan fører til underregistrering av drikkfeldighet. Sundt skriver: «dersom denne indvæending var beføiet, så vilde det ikke stå til at begripe, hvorledes opgaverne kunde komme til at lyde så ufordelaktigt f.ex. fra *Indre Sogn* eller fra den søndre del af *Østerdalen*, hvor det ingenlunde er bekjendt, at afholdsreformen har fundet synderlig indgang» (ibid.:67). Dette er ikke for sterkt sagt. Vi har (angivelig) å gjøre med distrikter der omstendighetene ligger særlig godt til rette for at informanten gjør en viss type feil. At denne typen feil, etter alt å dømme, ikke forekommer i disse distriktene, gir grunn til å tro at den ikke forekommer i det hele tatt.

5

Om Sundt engster seg for om informasjonen han har fått, rommer feil, så er han viss på at informantene – folkeskolelærerne – har gjort så godt de kan: «thi lad der end tvivles om, hvorvidt de alle have truffet det rette, så vil dog ingen tvivle om at de [tusinder af innsendte lister] ere forfattede med et alvorligt ønske om at tjene sandheden» (Sundt 1976b [1859]:9). Men «sandhedskjærlighed» er ikke det første han nevner, i brevet han sender til lærerne for å rekruttere dem som informanter. Det første han nevner, er den etiske siden av saken: Misbruk av «sterke drikke» er allment ansett som «en uskik og last» (ibid.:1). Motiveringen ligger like mye i samfunnsengasjement som vitebegjær. I det siste kapitlet, «Nogle slutnings-ord», fremholder han sammenhengen mellom de to motivene. Sannheten om folks drikkfeldighet må frem, for å komme uskikken til livs. Det er om å gjøre at «den offentlige

morals dom med sandhed og sikkerhed ... træffe[r] alt det, som fremdeles, mere eller mindre uformerket, monne virke hinderligt mod ædruelighedens fremme» (ibid.:203).

Men sannheten om et eller annet onde er ikke uten videre egnet til å anspore innsats for å komme ondet til livs. Også studien av ungdoms seksualitet springer ut av samfunnsengasjement, især på vegne av jenter som forføres og forlates, men Sundt er usikker på om resultatet av denne forskningen kan omsettes i sosiale forbedringer. Interessant nok er det funnet av sterke statistiske sammenhenger som fyller ham med optimisme. Hans undersøkelse av fattigdom i Christiania avdekker realiteter som er knugende i sin bestandighet: «en bygning af kjendsgjæringer, ... støttet og fasttømret på alle kanter» (Sundt 1978 [1870]:174). Men dette – at det hersker «orden og regelmæssighed» i visse «anliggender» – er en spore til «aktpågivenhed og virksomhed» (ibid.:77–78). Når det gjelder ungdommelig seksualitet, er han derimot uviss på robustheten i funnene som er gjort: «i streng forstand videnskabelig indsigt skal det måske aldrig lykkes os at nå i denne sag netop formedelst den idelige omvexling, som gjør, at folkelivet ikke har ganske den samme skikkelse i år som i fjor» (Sundt 1976a [1857]:232). Og når man oppdager «tilfældighedens spil», fristes man «til at lægge hænderne i skjødet» (ibid.:78).

Ikke for ingenting er det noe apokalyptisk over Sundts fremstilling av seksualitet. I de «høiere stender», sier han, er «liderligheden ... mere udtænkt», blant fattigfolk er den «tankeløs» (ibid.:82), men uansett må han spørre seg om «samfundet kan ... bestå» med så mye «fordærvelse» (ibid.:13). Den bekymringen var ikke på sin plass.

REFERANSER

- Feldman, R. & Warfield, T. A. (red.) (2010). *Disagreement*. Oxford: Oxford University Press.
- Sundt, E. (1974 [1852]). *Verker i utvalg 1. Fante- eller landstrygerfolket i Norge*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Sundt, E. (1976a [1857]). *Verker i utvalg 4. Om sædeligheds-tilstanden i Norge*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Sundt, E. (1976b [1859]). *Verker i utvalg 5. Om ædrueligheds-tilstanden i Norge*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Sundt, E. (1978 [1870]). *Verker i utvalg 11. Om fattigforholdene i Christiania*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.